

فصلنامه ادبیات و زبان‌های محلی ایران زمین

(نشریه علمی)

دوره جدید - سال ششم - شماره یکم - بهار ۱۳۹۹ - شماره پيوسته ۲۷

فرایند تغییرات واجی در انتقال از زبان پهلوی به لکی (ص ۱-۲۰)

یوسف علی بیرانوند (نویسنده مسئول)^۱، سعید زهره‌وند^۲

 20.1001.1.2345217.1399.10.1.1.7

نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۹۷/۱۱/۲۱ تاریخ پذیرش: ۹۸/۱/۲۵

چکیده

زبان لکی از جمله زبان‌های به جا مانده از زبان پهلوی است و بیشتر زبان‌وران آن در لرستان، کرمانشاه، ایلام و همدان زندگی می‌کنند. با گذشت زمان معمولاً واژه‌ها دچار دگرگونی‌هایی در ساختار می‌شوند. زبان لکی نیز در انتقال از پهلوی تغییراتی در واج‌ها و واژه‌های آن به وجود آمده است. هدف این پژوهش، آن است تا فرایند تغییر واژه‌های پهلوی - لکی را از دیدگاه تغییر واج‌ها و جایگاه و شیوه ادای واج‌ها از نظر تغییر در واژه‌های مشترک بررسی گردد و به این سؤالات پاسخ داده شود: ۱- تغییرات واج‌ها در فرایند انتقال از پهلوی به لکی کدامند؟ ۲- آیا جایگاه و شیوه ادای واج‌ها در تغییر آن‌ها به واج‌های دیگر، نقش داشته است؟ پس از بررسی، این نتایج به دست آمد: در انتقال واژه‌ها از پهلوی به لکی، تغییرات واجی شامل پنج فرایند کاهش، افزایش، جابه‌جایی، ادغام و ابدال بوده است. در این میان، تغییرات فرایند ابدال از همه بیشتر است. کاهش واجی در سه جایگاه آغاز، میان و پایان واژه‌ها دیده می‌شود. جابه‌جایی واج‌ها تنها در بین واج‌های $I-a$ و $S-\check{s}$ وجود دارد. همچنین با تکیه بر آمار این پژوهش می‌توان گفت جایگاه و شیوه ادای واج‌ها نقش مؤثری در تغییر آن‌ها داشته است. روش کار در این مقاله استخراج واژه‌های مشترک از فرهنگ‌های پهلوی و مقایسه آن‌ها با واژه‌های لکی از نظر واجی بوده است.

کلمات کلیدی: زبان‌های ایرانی، زبان پهلوی، زبان لکی، دگرگونی‌های واجی.

Email: Yossofali.biranvand@gmail.com

۱. دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه لرستان

Email: saiedzorevand@gmail.com

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه لرستان

۱. مقدمه

زبان لکی از جمله زبان‌های بازمانده از زبان‌های کهن ایرانی است که واژه‌های فراوانی از آن زبان‌ها؛ از جمله اوستایی، فارسی باستان و پهلوی در آن به یادگار مانده است و شاید یکی از علت‌هایی که درباره شناخت گونه لکی اختلاف نظر وجود دارد از همین موضوع نشئت گرفته باشد.^(۱) در سال‌های اخیر با رشد علم زبان‌شناسی در ایران، زبان‌شناسان در صدد شناسایی گویش‌های ایرانی برآمده‌اند و در این تکاپو به بررسی‌های نه چندان دقیق در مورد گویش لکی نیز پرداخته‌اند. اهم نظریات آن‌ها از این قرار است: برخی آن را شاخه‌ای از لری می‌شناسند (باقری، ۱۳۸۴: ۱۱۰)؛ برخی آن را گویشی از کردی جنوبی می‌دانند (رضایی باغ‌بیدی، ۱۳۸۰: ۱۱)؛ برخی آن را یکی از زبان‌های ایرانی جدید برشمرده‌اند (صفوی، ۱۳۶۸: ۱۸۲)؛ برخی آن را زبانی مستقل و جزو زبان‌های گروه شمال غربی می‌دانند (امان‌الهی، ۱۳۸۵: ۵۲)؛ و عده‌ای آن را گویشی یا زبانی بازمانده از پهلوی و فارسی باستان به حساب می‌آورند (ایزدپناه، ۱۳۶۷: ۸ و عسکری عالم، ۱۳۸۴: ۱). به هر روی، این اختلاف نظرها می‌تواند از دو عامل اساسی نشئت گرفته باشد: ۱- ریشه اغلب زبان‌های ایرانی نو از پهلوی گرفته شده است و همین امر مشترکات زبانی در گویش‌های ایرانی نو را در پی داشته است؛ ۲- پراکندگی قوم لک و زبان‌وران آن در نواحی مختلف ایران و نیز هم‌جواری آن‌ها با دو قوم بزرگ لر و کرد باعث شده است که همواره آن را گویشی از لری و یا کردی بدانند.

۱-۱. بیان مسئله و هدف

یکی از زبان‌هایی که واژه‌های مشترک بسیاری با زبان لکی دارد زبان پهلوی است و به نظر می‌رسد باید لکی را گویشی از این زبان بدانیم. لازم می‌دانیم بگوییم که زبان‌وران لک در جاهای مختلفی مانند لرستان، کرمانشاه، ایلام و همدان در ایران و کشورهای همسایه از جمله عراق پراکنده‌اند؛ با این حال تغییرات واجی در لهجه‌های لکی چندان محسوس نیست. هدف این مقاله آن است که گویش لکی لرستان، به عنوان گویشی برگرفته از زبان پهلوی، براساس «فرایند دگرگونی واجی» مورد بررسی قرار گیرد. به همین منظور واژه‌هایی که میان پهلوی و لکی مشترکند و در کتاب فرهنگ پهلوی به فارسی و فارسی به پهلوی بهرام فره‌وشی و فرهنگ کوچک زبان پهلوی از مکنزی^۱ گرد آمده‌اند، تحلیل شده است. همچنین برای گزینش واژه‌های لکی از گفتار گویش‌وران لک که اغلب افراد کم‌سواد بوده، در روستاهای استان لرستان سکونت دارند استفاده گردیده است.

^۱.Mackenzie

۱-۲. سؤالات پژوهش

سؤالات این پژوهش عبارتند از: ۱- تغییرات واج‌ها در فرایند انتقال از زبان پهلوی به لکی چگونه‌اند؟ ۲- آیا جایگاه و شیوه ادای واج‌ها در تغییر آن‌ها به واج‌های دیگر، نقش داشته است؟

۱-۳. پیشینه تحقیق

در زمینه تاریخ زبان فارسی و تحول واج‌های آن، آثار ارزشمندی نوشته شده است. از جمله این آثار می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: تاریخ زبان فارسی (ناتل خانلری، ۱۳۶۵)، واج‌شناسی تاریخی زبان فارسی (باقری، ۱۳۸۰)، تاریخ زبان فارسی (همان: ۱۳۸۲)، راهنمای زبان پارسی (رضایی باغ‌بیدی، ۱۳۸۵) و ... . همچنین در مورد زبان لکی آثاری نه چندان زیاد، ولی ارزشمند ارائه شده که از آن جمله است: فرهنگ لکی (ایزدینا، ۱۳۶۷)، فرهنگ واژگان لکی به فارسی (عسکری عالم، ۱۳۸۴)، فرهنگ کیان (کیانی کولیوند، ۱۳۹۰)، پسوندهای فعلی گویش لکی هرسینی (محمد ابراهیمی و مرادخانی، ۱۳۸۷)، دستور زبان لکی (عالی پور، ۱۳۸۴)، واژه‌هایی از گویش لکی (مصریان، ۱۳۸۷)، گویش لکی ایلام و جایگاه زبانی آن (پیری، ۱۳۸۳)، واژه‌ها و اصطلاحات کشاورزی در گویش لکی (میرزایی و قیصوری، ۱۳۸۵)، بررسی ساختمان دستوری گویش لکی خواجهوندی کلاردشت (میرچراغی، ۱۳۶۹)، درآمدی بر هستی‌شناسی زبان لکی (عبدی، ۱۳۹۱).

۱-۴. روش پژوهش

در این پژوهش از دو روش میدانی و کتابخانه‌ای استفاده شده است؛ به این صورت که نخست با استفاده از ضبط صوت، صدای گویش‌وران لک ضبط گردیده، سپس با نوشتن اصوات بر روی کاغذ، تجزیه و تحلیل اصوات و تطبیق نشانه‌های آوایی (فونتیکی) آن‌ها صورت گرفته است؛ سرانجام به منظور مقایسه واژه‌ها و تغییرات آن‌ها از فرهنگ‌های پهلوی استفاده شده است. همچنین برای توصیف آواها از کتاب‌های آواشناسی که در ادامه به آن‌ها اشاره خواهد شد، بهره گرفته شده است:

کتاب‌های آواشناسی (حق شناس، ۱۳۸۰)، آواشناسی زبان فارسی (ثمره، ۱۳۶۴)، تاریخ زبان فارسی (باقری: ۱۳۸۲) و واج‌شناسی تاریخی زبان فارسی (همان: ۱۳۸۰)، درآمدی به آواشناسی (یارمحمدی، ۱۳۶۴) و زبان شناسی و زبان (فالك، ۱۳۷۲).

۵-۱. ضرورت پژوهش

اگر تغییرات واجی که در فرایند انتقال از زبان پهلوی به لکی رخ داده است به صورت قانونمند نشان داده شود می‌تواند کمک شایانی به ریشه‌شناسی این زبان و دیگر گویش‌ها و زبان‌های ایرانی نو نماید.

۶-۱. آوانگار

برای این آوانگار، از کتاب‌های آواشناسی (به شرحی که گذشت) بخصوص از آوانگار دستور تاریخی استفاده شده است تا با شکل پهلوی آن هم‌خوانی داشته باشد و برای نشان‌دادن واج‌های مختص زبان لکی که در این کتاب‌ها موجود نبود سعی گردید نشانه‌هایی آورده شود که ارتباطی با واج‌های لکی داشته باشد. همچنین واج‌های مختص به لکی، درون پرانتز قرار گرفتند.

m	م	f	ف	x	خ	b	ب
n	ن	q	ق	d	د	p	پ
ŋ	نون غنه	k	ک	z	ز	t	ت
v	و	g	گ	r	ر	s	س
w	و	ɣ	غ (در لکی وجود ندارد)	(f̣)	ر مشدد	j	ج
ṿ	واو معدوله	l	ل	ž	ژ	č	چ
y	ی	(ʔ)	ل مشدد	š	ش	h	ه
						?	همزه

واکه‌های ساده

u	او معروف	ē	ا بلند (ی مجهول)	a	آ
ū	او بلند	(ä)	آ کوتاه	(ä)	آ متوسط
ü	او مجهول	ā	آ متوسط	(ã)	آ کشیده
i	ای	(â)	آ کشیده	ə	شوا
ī	ای بلند	o	ا بلند	e	ا
		(ō)	ا بلند	(é)	ا کشیده

واکه‌های مرکب

مانند šei به معنی شاهی (پول).	ei	ای
مانند boi به معنی عروس.	oi	ای
مانند šēar، به معنی شهر.	ēə	ای مجهول و شوا
مانند šou، به معنی شعبان.	ou	ا، ا
مانند āēna، به معنی آینه.	āē	آ متوسط، ا
مانند zōi، به معنی زود.	ōi	ا کشیده، ای
مانند kærein، به معنی پرچین گوسفندان.	æ	ا، ا
مانند zēokāri، به معنی زبان‌کاری.	ēo	ای مجهول و ا
مانند rāw، به معنی شایعه.	āw	آو
مانند jēāz، به معنی جهیزیه.	ēā	ای مجهول و آ کوتاه

۱-۶-۱. نکته

شبهات‌های آوایی بین زبان پهلوی و گویش لکی و واج‌های مشترکی مانند یای مجهول، نون غنه، شوا و... باعث پیوند عمیق لکی با پهلوی شده است. نکته قابل ذکر آن است که بسیاری از واژه‌های اوستایی مانند واژه هور (خورشید) در لکی بدون تغییر به کار می‌روند؛ ولی صورت تحول‌یافته آن در پهلوی خور است. بنابراین ما نمی‌توانیم بگوییم در لکی x به h تبدیل شده است؛ چرا که امثال این واژه، مستقیماً از اوستایی یا فارسی باستان به لکی منتقل شده‌اند. در نتیجه در این مقاله، بحث بر سر واژه‌های تغییر یافته در فرایند انتقال از پهلوی به لکی است؛ که البته با توجه به کم بودن لغات عربی در لکی، شمار آن‌ها بسیار است. نکته دیگر آن که در برخی واژه‌ها ممکن است بیش از یک فرایند تغییر واجی روی داده باشد که برای از دست ندادن نظم مطالب، تنها به یکی از آن فرایندها اشاره شده است.

۲. بحث

۱-۲. تغییرات واجی در انتقال از پهلوی به لکی

مهم‌ترین فرایندهای تغییر واجی از پهلوی به لکی پنج‌گونه‌اند: کاهش (حذف واج)، افزایش، جابه‌جایی (قلب)، ادغام (یکی کردن دو واج) و ابدال (تغییر یک واج به واج دیگر). هر کدام از این موارد، انواعی دارد که در ادامه به بررسی آن‌ها می‌پردازیم.

۱-۲-۱. فرایند کاهش

در انتقال زبان از پهلوی به لکی، فرایند کاهش واج‌ها یکی از مهم‌ترین تغییرات زبانی به شمار می‌آید. کاهش واج‌ها به طور کلی به سه صورت کاهش در آغاز، میان و پایان واژه‌ها انجام گرفته است.

۱-۲-۱-۱. کاهش در آغاز واژه

کاهش در آغاز واژه‌ها تنها در واج‌های h, u, a و ā دیده می‌شود.

معنی فارسی	لکی	پهلوی
وام	vām	āvām
زیر	žēr	azēr
زبان	zou	uzvān
اندازه	endāza	handāč

فرایند تغییرات واجی در انتقال از زبان پهلوی به لکی (ص ۲۰۱-۲۰۰)---- یوسف‌علی بیرانوند و همکار ۷

همچنان که در مورد آخر دیده می‌شود، در صورتی که واک h در آغاز واژه حذف شده باشد واکهٔ پس از آن تغییر می‌یابد.

۲-۱-۱-۲. کاهش واجی در میان واژه

همچنان که در ادامه می‌آید این تغییر در بسیاری از واژه‌ها رخ داده و نمی‌توان برای آن قاعدهٔ خاصی تعریف کرد.

پهلوی	لکی	معنی فارسی	واج حذف شده
āyēnak	āēna	آینه	y
bōydār	būdār	بودار	y
buritan	berriə	بریدن	t
dōxt	det	دختر	x
čašm	čēm	چشم	š
jagar	jāer	جگر	g
mazgat	mačed	مسجد	z
patkar	pékar	پیکر	t
tōhm	tœm	تخم، سرشت	h
vātām	vâām	بادام	t

۲-۱-۱-۳. کاهش واجی در پایان واژه

کاهش واجی در پایان کلمات، تنها در هجاهای بلند و کشیدهٔ پایانی رخ داده و باعث آسانی تلفظ گردیده است.

واحد حذف شده	معنی فارسی	لکی	پهلوی
t	زود	zōi	zūt
n	جوان	Jevo در حالت اضافه n برمی گردد.	yuvūn
t	بید، درخت بید	vē	vēt
b	نم، رطوبت	nem	namb
d	مزد	mez	mizd
t	کنجد	kōnji	kunčit
n	کوهان	kūho در حالت اضافه n برمی‌گردد.	kōfān
t	قباد	koā, qoā	kavāt
γ	دوغ	dū	dγū
p	چوب	čū	čōp
t	برادر	brā	brāt
t	بیست	bis	bist
p	آشوب	āšū	āšup

با دقت در موارد ذکر شده، درمی‌یابیم که کاهش پایانی در لکی، تنها در مورد واک‌ها وجود دارد. نوعی دیگر از کاهش پایانی که در زبان فارسی نیز وجود دارد، «حذف گ = g پایانی است. توضیح این که در دوره میانه، با افزودن چهار پسوند āk, ūk, īk و ak به اسم، صفت و بن‌های افعال، واژه‌های زیادی ساخته می‌شد» (باقری، ۱۳۸۲: ۱۴۵): مانند:

معنی فارسی	لکی	پهلوی
بهبانه	behona	bahānak
خرما	xōrmā	hormāk
جادو	jādū	yātuk
زمین	zamī	žamīk

فرایند تغییرات واجی در انتقال از زبان پهلوی به لکی (ص ۲۰۱)---- یوسف علی بیرانوند و همکار ۹

البته این قاعده در لکی استثناهایی دارد و از آن جمله است: ۱) حذف «ک» و تغییر واکه پیش از آن به i ۲؛ حذف پسوند پایانی به طور کلی؛ ۳) جانشین کردن پسوند al به جای **ūk**، که بسیار نادر است.

پهلوی	لکی	معنی فارسی
zalūk	zāyī (مورد اول)	زالو
rūtak	rōit (مورد دوم)	لخت
kaūšk	kēsāl (مورد سوم)	لاک پشت

یکی دیگر از موارد کاهش پایانی، حذف h از پسوند پایانی ih است.

پهلوی	لکی	معنی فارسی
pīh	pī	پیه
ziyānkārih	zēokāri	زیان کاری
xvārīh	xārī	خواری

همچنین هر گاه n و d در پایان واژه پهلوی در کنار هم قرار گیرند، d در لکی حذف می شود. مانند:

gand	gan	بد
band	ban	بند
tūnd	tōn	تند

۲-۱-۲. افزایش

افزایش واجی نیز یکی از تغییرات واجی در انتقال واژه‌ها از پهلوی به لکی است که باعث آسانی در تلفظ واژه‌ها شده است.

واک اضافه شده	معنی فارسی	لکی	پهلوی
e	پادشاه	pātešā	pātšā
d	شوهر (میره)	mērda	mērak

در زبان پهلوی، مانند زبان انگلیسی ابتدای به ساکن و آمدن دو واک در کنار هم، وجود داشته است؛ اما در زبان‌ها و گویش‌های دوره جدید، با افزودن یک واکه، تلفظ این گونه کلمات راحت‌تر گردیده است؛ مانند:

واک اضافه شده	معنی فارسی	لکی	پهلوی
e	برادر	berā	brātar
e	سپاه	sepā	spāh

۲-۱-۳. جابه جایی

در انتقال واژه‌های زبان پهلوی به لکی جابه جایی واج‌ها نیز بسیار دیده می‌شود؛ ولی این جابه جایی تنها در دو مورد r-a و s-š با هم وجود دارد و باعث آسانی تلفظ در این واژه‌ها گردیده است.

معنی فارسی	لکی	پهلوی
نرم	nārm	namr
دریا	dāryā	drayā
چرخ	čārx	čaxr
چرخک، دوک	čarxak	čaxrak
شصت	šas	sašt

۴-۱-۲. ادغام

یکی دیگر از تحولات آوایی از پهلوی به لکی، ادغام یا یکی کردن دو واج است که در واج‌گاه، نزدیک به هم تلفظ گردند. ادغام عبارت است از «تبدیل دو واج به واج سوم که برخی از ویژگی‌های هر دو واج قبلی را دارد» (باقی، ۱۳۸۴: ۱۵۳)؛ مانند:

پهلوی	لکی	معنی فارسی
kranb	kelam	کلم

هر گاه در پهلوی n و g در کنار یکدیگر قرار داشته باشند در لکی، تبدیل به نون غنّه می شوند. در فارسی هم حالت غنّه را با شدت کمتری به خود می‌گیرد؛ مانند:

kuling	qōleyŋ	کلنگ (مرغ)
gung	gŋō	گنگ

می‌توان تبدیل واکه‌های مرکب به واکه ساده را نیز در زیرمجموعه این تحول قرار داد؛ چرا که در واکه مرکب، گویی دو واج هم‌زمان به تلفظ درمی‌آیند:

paitambar	péxambar	پیغمبر
-----------	----------	--------

۵-۱-۲. ابدال

بیشترین تغییرات واجی از پهلوی به لکی از نوع ابدال است. در ادامه، تغییرات هر یک از واج‌ها را بررسی می‌کنیم:

۱-۵-۱-۲. واک‌ها (همخوان‌ها)

در این قسمت به دنبال پاسخ به این سؤال خواهیم بود که آیا شیوه و جایگاه ادای یک واک در دگوانی آن در انتقال از پهلوی به لکی تأثیر داشته است یا نه؟ به همین منظور دو روش ادای واک‌ها را از کتاب‌های زبان‌شناسی استخراج کردیم. یک روش که براساس مکانیسم باز یا بسته بودن سیستم آوایی از خروج هوا از داخل ریه‌ها است (شیوه تولید) و به طور کلی آواها را به شش دسته تقسیم می‌کند و یک روش براساس جایگاه تولید آوا است. این دو را در جدولی ارائه می‌کنیم.

جایگاه تولید						
شيوه تولید	دو لبی	لب و دندانانی	لثوی	لثوی-کامی	نرمکامی	چاکنایی
انفجاری	b p		t d		k q g	
سایشی		v f	z s	ž š	x	h ?
انفجاری-سایشی				j č		
خیشومی	m		n		ŋ	
روان			l y			
لرزشی (غلطان)	w			r		

(برگرفته از فالک، ۱۳۷۲: ۱۴۶ و ثمره، ۱۳۶۴: ۴۸).

• تبدیل واج **b** (انفجاری و دو لبی)

واج **b** تنها به **v** تبدیل می‌شود.

پهلوی	لکی	معنی فارسی	شيوه و جایگاه تولید
gurbak	gōrva	گره	سایشی- لب و دندانانی

b انفجاری و **v** سایشی است. اما هر دو با لب تلفظ می‌شوند.

• تبدیل واج **p** (انفجاری و دو لبی)

واج **p** با لب تلفظ می‌گردد و در انتقال از پهلوی به لکی به واج‌هایی تبدیل شده که به واسطه لب تلفظ می‌شوند.

m	čarpīh	čarmī	چرمی	خیشومی- دو لبی
b	spēt	esbē	سفید	انفجاری- دو لبی
f	kāpūr	kāfūr	کافور	سایشی- لب و دندانانی
w	apus	āwwes	آبستن	لرزشی- دو لبی
v	pāspān	pāsevo	پاسبان	سایشی- لب و دندانانی

فرایند تغییرات واجی در انتقال از زبان پهلوی به لکی (ص ۲۰۱)---- یوسف علی بیرانوند و همکار ۱۳

• تبدیل واج t (انفجاری- لثوی)

انفجاری- نرمکامی	آتش	āger	ātur	g
انفجاری- لثوی	پرده	pàrdà	partak	d
خیشومی- لثوی	پالودن	pālonən	pālūtan	n

همان طوری که در مورد آخر می‌بینید واج t در صورتی در لکی به n تبدیل می‌شود که در پسوند مصدری وجود داشته باشد.

• تبدیل واج l (روان- لثوی)

روان- لثوی	زالو	zāyī	zalūk	y
------------	------	------	-------	---

• تبدیل واج y (روان- لثوی)

انفجاری- سایشی و لثوی- کامی	جام	jom	yām	j
-----------------------------	-----	-----	-----	---

• تبدیل واج j (انفجاری- سایشی و کامی)

سایشی و لثوی- کامی	زیرک	zirak	jira	z
--------------------	------	-------	------	---

• تبدیل واج č (انفجاری- سایشی و لثوی- کامی)

سایشی و لثوی- کامی	کنیز	kenēž	kanīč	ž
سایشی- لثوی	پرش با پا	vāz	vāč	z
انفجاری- سایشی و لثوی- کامی	زردچوبه	zarjuwa	zartčōbak	j
سایشی- لثوی	ساروج	sārūž	čārūk	s

• تبدیل واج x (سایشی - چاکنایی)

سایشی - چاکنایی	خوار، پایین	h ^ʋ ār/ hor	x ^ʋ ār	h
سایشی - لب و دندانی	جفت	jéft	yuxt	f

همچنین مه‌ری باقری در مورد تبدیل X به f می‌گوید: «Xt دوره باستان در فارسی جدید در موارد نادری بدل به ft می‌گردد» (باقری، ۱۳۸۰: ۲۴۴). این تبدیل در مورد آخر وجود دارد.

• تبدیل واج d (انفجاری - لثوی)

انفجاری - سایشی و لثوی - کامی	جهیزیه	jēāz	dahīč	j
سایشی - لثوی	زانو	zonī	dānūk	z

• تبدیل واج z (سایشی - لثوی)

سایشی و لثوی - کامی	خاریشت	žežū	žūzak	ž
---------------------	--------	------	-------	---

• تبدیل واج r (لرزشی و لثوی - کامی)

واج r در بیشتر واژه‌های لکی، به مانند پهلوی با شدت تلفظ می‌شود؛ مانند واژه kař (به معنی ناشنوا). همچنین تغییراتی بدین صورت داشته است:

روان - لثوی	سلم (نام فرزند فریدون، همچنین در لکی به معنی کسی است که به نظر می‌ترسد.)	selm	sarm	l
روان - لثوی	سردار، سالار	sāyār	sardār	y

همان‌طور که می‌بینیم، هر سه واج به صورت لثوی تلفظ می‌شوند.

• تبدیل واج ž (سایشی و لثوی - کامی)

z	žortāk	zōrda	گندم یا جو تازه رسیده	سایشی - لثوی
---	--------	-------	-----------------------	--------------

• تبدیل واج s (سایشی - لثوی)

h	āsan	āhen	آهن	سایشی - چاکنایی
š	fristak	ferēšta	فرشته	سایشی و لثوی - کامی

هر سه واج به صورت سایشی تلفظ می شوند.

• تبدیل واج š (سایشی و لثوی - کامی)

z	dušax	dūzax	دوزخ	سایشی - لثوی
h	ašmāh	hōma	شما	سایشی - چاکنایی

• تبدیل واج γ (سایشی - نرمکامی)

مطابق با تحقیق عبدی، در لکی واجی با صدای «غ» وجود ندارد (عبدی، ۱۳۹۱: ۲۸). بنابراین هر جا که در پهلوی واج غ (γ) به کار رفته است، در لکی یا حذف یا تبدیل به واج دیگر می شود.

x	bāγ	bāx	باغ	سایشی - نرمکامی
q	šayāl	čaqaal	شغال	انفجاری - نرمکامی

• تبدیل واج k (انفجاری - نرمکامی)

x	tīk	tēx	تیغ، سلاح تیز	سایشی - نرمکامی
ž	čārūk	sārūž	ساروج	سایشی، لثوی و کامی
g	kārikar	kāregar	کارگر	انفجاری - نرمکامی
q	kavāt	qoā	قباد	انفجاری - نرمکامی

• تبدیل واج f (سایشی - لب و دندانی)

سایشی - چاکنابی	کوهان	kūho	kōfān	h
-----------------	-------	------	-------	---

• تبدیل واج w (لرزشی - دولبی)

انفجاری - نرمکامی	نیک	nēk	nēw	k
-------------------	-----	-----	-----	---

• تبدیل واج v (سایشی - لب و دندانی)

انفجاری - نرمکامی	گناه	gonā	vinās	g
-------------------	------	------	-------	---

۲-۱-۵. ابدال در واژه‌ها

در انتقال از زبان پهلوی به لکی واژه‌ها نیز تبدیل یافته‌اند که در ادامه به بررسی آن‌ها می‌پردازیم.

• تبدیل واژه a

سال	sāl	sart	ā
شتر	šōter	oštar	e
ابریشم	ōrēšem	abrešum	ō
زهره (کیسه صفرا)	zēla	zaluk	ē
ناخن	nāxo	nāxan	o
شهر	šēər	šatr	ēə

• ابدال واژه ā

دانه	do (n)	dānak	o
------	--------	-------	---

فرایند تغییرات واجی در انتقال از زبان پهلوی به لکی (ص ۲۰۱) ---- یوسف علی بیرانوند و همکار ۱۷

• ابدال واکهٔ **i**

دبیر	dabir	dipir	a
گراز	verāz	virāz	e
مهر	mēr	mihr	ē
گناه	gonā	vinās	o
زیان کاری	zēokari	ziyānkārih	ēo
بیدار	bēār	vigrāt	ēā

• ابدال واکهٔ **u**

جفت	jeft	yuxt	e
خشک	hōšk	hušk	ō
پالودن	pālonen	pālūtan	o
جویدن	žāin	žūyišn	āi

• ابدال واکهٔ **o**

روزه	rūžē	rōzag	ū
------	------	-------	---

• ابدال واکهٔ **ē** (ای مجهول)

واکهٔ **ē** در انتقال از پهلوی به لکی تغییر اندکی یافته است. حتی واکهٔ **i** پهلوی نیز در لکی، به این واکه تبدیل شده است. همچنان که در واژهٔ **mihr** که در بالا هم آمد **i** به **ē** تبدیل شده است. این واکه تنها تبدیل به **ī** می‌شود؛ مانند:

دین	đīn	dēn
-----	-----	-----

۳. نتیجه‌گیری

در انتقال واژه‌های مشترک از زبان پهلوی به زبان لکی، پنج فرایند کاهش، افزایش، جابه‌جایی، ادغام و ابدال واج‌ها رخ داده و باعث دگرگونی آن‌ها گردیده است. کاهش واجی در سه جایگاه آغاز، میان و پایان واژه‌ها دیده می‌شود. جابه‌جایی واج‌ها تنها در بین واج‌های *r-a* و *s-š* وجود دارد. همچنین ابدال، هم در واکه‌ها و هم در واژه‌ها رخ داده است. از مجموع سی و هفت ابدال که در واکه‌ها به وجود آمده، از نظر شیوه تولید، شانزده واک پهلوی در لکی به واک‌هایی تبدیل شده‌اند که شیوه تولید مشترکی دارند. همچنین از نظر جایگاه تولید واج‌های تغییر یافته، پانزده مورد تغییر واج‌های پهلوی، در لکی به واج‌هایی تبدیل شده‌اند که جایگاه تولید مشترکی داشته‌اند. دیگر ابدال‌ها نیز تا حدود زیادی جایگاه تولید نزدیک به هم داشته‌اند.

بی‌نوشت

۱) بنگرید به «کردی یا لری؟ هویت مورد مناقشه لکی در استان لرستان ایران»، (انونی، ۱۳۹۴)

منابع

کتاب‌ها

- امان‌الهی بهاروند، سکندر، (۱۳۸۵)، قوم لر، تهران: انتشارات آگاه.
- ایزدپناه، حمید، (۱۳۶۷)، فرهنگ لکی، تهران: موسسه فرهنگی جهانگیری.
- باقری، مه‌ری، (۱۳۸۲)، تاریخ زبان فارسی، تهران: نشر قطره.
- باقری، مه‌ری، (۱۳۸۰)، واج‌شناسی تاریخی زبان فارسی، تهران: نشر قطره.
- حق‌شناس، علی‌محمد، (تهران)، آواشناسی، تهران: انتشارات آگاه.
- رضایی باغبیدی، حسن، (۱۳۸۵)، راهنمای زبان پارسی، تهران: انتشارات ققنوس.
- رضایی باغبیدی، حسن، (۱۳۸۰). معرفی زبان‌ها و گویش‌های ایران، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، گروه گویش‌شناسی.
- صفوی، کوروش، (۱۳۶۸)، آشنایی با تاریخ زبان‌های ایرانی، تهران: انتشارات پژوهاک کیهان.

فرایند تغییرات واجی در انتقال از زبان پهلوی به لکی (ص ۲۰۱-۲۰۰) ---- یوسف‌علی بیرانوند و همکار ۱۹

- عالی پور خرم آبادی، کامین، (۱۳۸۴)، دستور زبان لکی، ضرب المثل‌ها و واژه‌نامه، خرم‌آباد: انتشارات افلاک.

- عبدی، رضا، (۱۳۹۱)، درآمدی بر هستی‌شناسی زبان لکی، خرم‌آباد: انتشارات سیفا.

- عسکری عالم، علیمردان، (۱۳۸۴)، فرهنگ واژگان لکی به فارسی، خرم‌آباد: انتشارات افلاک.

- ثمره، یدالله، (۱۳۶۴)، آواشناسی زبان فارسی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

- فالک، جولیا اس، (۱۳۷۲)، زبان‌شناسی و زبان، ترجمه خسرو غلامعلی‌زاده، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.

- فره‌وشی، بهرام، (۱۳۸۱)، فرهنگ زبان پهلوی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- فره‌وشی، بهرام، (۱۳۸۱)، فرهنگ فارسی به پهلوی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- لازار، ژیلبر، (۱۳۸۴)، شکل‌گیری زبان فارسی، ترجمه مهستی بحرینی، تهران: انتشارات

هرمس.

- کیانی کولیوند، کریم، (۱۳۹۰)، فرهنگ کیان، خرم‌آباد: انتشارات سیفا.

- مکزی، دیونیل نیل، (۱۳۷۹)، فرهنگ کوچک زبان پهلوی، ترجمه مهشید میرفخرایی، تهران:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

- میرچراغی، فرهود، (۱۳۶۹)، بررسی ساختمان گویش لکی خواجهوندی کلاردشت، تهران: نشر

پرهام.

- ناتل خانلری، پرویز، (۱۳۶۵)، تاریخ زبان فارسی، تهران: نشر نو.

مقالات

- انونبی، جان اریک، (۱۳۹۴)، «کردی یا لری؟ هویت مورد مناقشه لکی در استان لرستان

ایران»، ترجمه یوسف‌علی بیرانوند، اولین همایش ملی ایران‌زمین، بهار، صص ۱۴۳-۱۳۰.

- پیری، تیمور، (۱۳۸۳)، «گویش لکی ایلام و جایگاه زبانی آن»، نشریه فرهنگ ایلام، شماره

۱۸ و ۱۹، تابستان و پاییز، صص ۱۱۴-۱۲۲.

۲۰ فصلنامه ادبیات و زبان‌های محلی ایران زمین، دوره ۶، شماره ۱، شماره پیاپی ۲۷، بهار ۹۹

- فاروقی هندوالان، جلیل‌الله (و همکاران) (۱۳۸۹)، «توصیف گویش گیوی در مقایسه با زبان پهلوی»، مجله زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان دانشگاه فردوسی مشهد، شماره دو، بهار و تابستان، صص ۱۳۸-۱۲۱.
- محمد ابراهیمی جهرمی، زینب؛ مرادخانی، سیمین، (۱۳۸۷)، «پسوندهای فعلی گویش لکی هرسینی»، نشریه نقد زبان و ادبیات خارجی، دوره اول، پاییز و زمستان، صص ۱۱۳-۹۱.
- مصریان، علی؛ کلهر، آذر، (۱۳۸۷)، «واژه‌هایی از زبان لکی اسکنانی»، نشریه گویش‌شناسی، فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی، دوره پنجم، صص ۱۴۸-۱۲۶.
- میرزایی، جعفر؛ قیصوری، عامر، (۱۳۸۵)، «واژه‌ها و اصطلاحات کشاورزی در گویش لکی»، نشریه گویش‌شناسی، فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی، دوره سوم، شماره یک و دو، زمستان، صص ۱۶۲-۱۴۶.